

प्राचीन लिपि विकास

पं० शङ्करमान राजवंशी

द्वारा सम्पादित

प्रकाशक :

श्री ५ को सरकार, पुरातत्त्व र संस्कृति विभाग
नेपाल

प्रकाशक :

श्री ५ को सरकार

पुरातत्त्व र संस्कृति विभाग

नेपाल

प्रथम संस्करण

वि० सं० २०१७

मूल्य

दुई शब्द

नेपाल अधिराज्यभित्र विभिन्न प्राचीन लिपिमा लेखिएका सामग्री भएका कीर्ति-स्तम्भ, सुवर्ण-पत्र, ताम्र-पत्र, ताड-पत्र, काष्ठ-पत्र, इष्टिका-पत्र, मुर्ज-पत्र, हस्तलिखित पुस्तक र अनेक कागजातहरू यत्र-तत्र प्रसस्त छरिएका पाइन्छन्। यी सब महत्वपूर्ण ऐतिहासिक सामग्रीहरूको अन्वेषण, अध्ययन र अनुसन्धान निमित्त प्राचीन लिपिको ज्ञान हुनु अत्यावश्यक छ। यसै अभावको पूर्तिका निमित्त विभिन्न लिपि माला प्रकाश गर्ने तर्जुमा गरिएको हो। आशा छ, यी पुस्तिकाहरू पुरातत्त्व प्रेमी सबै महानुभाव र विद्यार्थीहरूका लागि उपयोगी सिद्ध हुने छन्।

श्री ५ को सरकार
पुरातत्त्व र संस्कृति विभाग
नेपाल
२०१७ आषाढ ३०

सत्यमोहन जोशी
डाइरेक्टर

विषय-सूची

क्रम	विवरण	पृष्ठ
१	विभिन्न अक्षरका स्वरवर्ण	१
२	विभिन्न अक्षरका व्यञ्जनवर्ण	२-६
३	विभिन्न अक्षरका संख्या	७-८

उदाहरणमाला

४	लुम्बिनीको अशोकस्तम्भको अभिलेख	१०
५	निग्लिहवाको अशोकस्तम्भको अभिलेख	११
६	चाँगुको राजा मानदेवको स्तम्भामिलेख	१२
७	पू० १ नं० पलाञ्चोकको राजा मानदेवका समयको अभिलेख	१३
८	पशुपतिको द्वितीय जयदेवको अभिलेख	१४-१५
९	मोटे अक्षरका विभिन्न उदाहरण	१६
१०	सरकारी राष्ट्रिय पुस्तकालयमा रहेको चण्डीमहात्म्यबाट	१७-१८
११	वीरपुस्तकालयमा रहेको पञ्चरक्षाबाट	१९-२०
१२	सरकारी राष्ट्रिय पुस्तकालयमा रहेको शतसाहस्रिकाप्रज्ञापारमिताबाट	२१-२२
१३	वीरपुस्तकालयमा रहेको वाल्मीकिरामायणबाट	२३-२४

[व्यञ्जनवर्ण]

ब्राह्मी	पूर्वलिच्छवि	उत्तरलिच्छवि	भोटे	रञ्जना	भुजिमोल	पाचुमोल	देवनाग
+	३	क	ग	क	की	क	क
१	ख	ख	ख	ख	ख	ख	ख
२	ग	ग	ग	ग	ग	ग	ग
३	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ
४	ङ	ङ	ङ	ङ	ङ	ङ	ङ
५	च	च	च	च	च	च	च
६	छ	छ	छ	छ	छ	छ	छ
७	ज	ज	ज	ज	ज	ज	ज
८	झ	झ	झ	झ	झ	झ	झ
९	ञ	ञ	ञ	ञ	ञ	ञ	ञ

वर्णलिच्छवि	उत्तरलिच्छवि	मोटे	रञ्जना	भुजिमिल	पाचुमिल	देवनागरी
प	प	प	प	प	प	प
फ	फ	फ	फ	फ	फ	फ
ब	ब	ब	ब	ब	ब	ब
भ	भ	भ	भ	भ	भ	भ
म	म	म	म	म	म	म
य	य	य	य	य	य	य
र	र	र	र	र	र	र
ल	ल	ल	ल	ल	ल	ल
व	व	व	व	व	व	व
श	श	श	श	श	श	श

पूर्वलिच्छवि	उत्तरलिच्छवि	भोटे	रञ्जना	भुजिंमोल	पाचुमोल	देवनागरी
अ	य	र	स	ष	ष	ष
आ	अ	र	अ	स	स	स
इ	इ	उ	इ	ह	ह	ह
ई	ई	आ	ऊ	ऊ	ऊ	ऊ
उ	उ	अ	अ	अ	अ	अ
ऊ	ऊ	अ	अ	अ	अ	अ
ए	ए	अ	अ	अ	अ	अ
ऐ	ऐ	अ	अ	अ	अ	अ
ओ	ओ	अ	अ	अ	अ	अ

[संख्या]

वाङ्मय	पूर्वलिच्छवि	उत्तरलिच्छवि	घोटे	रञ्जना	भुजिमोल	शबुमोल	देवनागरी
१	१	१	१	१	१	१	१
२	२	२	२	२	२	२	२
३	३	३	३	३	३	३	३
४	४	४	४	४	४	४	४
५	५	५	५	५	५	५	५
६	६	६	६	६	६	६	६
७	७	७	७	७	७	७	७
८	८	८	८	८	८	८	८
९	९	९	९	९	९	९	९
०	०	०	०	०	०	०	०

ब्राह्मी	पूर्वलिखित	आरलिखित	भोटे	रञ्जना	भुजिमोल	पञ्चमोल	देवनागरी
ॐ	ॐ	ॐ	१०	७०	२०	१०	१०
०	०	०	२०	८०	२०	२०	२०
५	५	५	३०	९०	३०	३०	३०
५	५	५	४०	१०	४०	४०	४०
५	५	५	५०	२०	५०	५०	५०
५	५	५	६०	३०	६०	६०	६०
५	५	५	७०	४०	७०	७०	७०
५	५	५	८०	५०	८०	८०	८०
५	५	५	९०	६०	९०	९०	९०
५	५	५	१००	७००	१००	१००	१००

ब्राह्मी	पूर्वलिच्छवि	उत्तरलिच्छवि	भोटे	रञ्जना	भुजिंमोल	पापुमोल	देवनागरी
	श	शृ	२००	६००	६००	६००	२००
	स	शृ	३००	६००	६	३००	३००
स३	स३	अक	५००	९००	९००	९००	४००
	स४	अक	५००	९००	२००	२००	५००
	स५	अक	६००	३००	९००	६००	६००
	स६	अक	७००	१००	१००	१००	७००
	स७	अक	८००	१००	६००	६००	८००
	स८	अक	९००	६००	६००	६००	९००

टिप्पणी—अधिल्ला लिच्छविकालको लिपिलाई गुप्ता लिपि र पदिल्ला लिच्छविकालको लिपिलाई कुटिला लिपि भनी व्यवहार गरिआएको थियो । अबदेखि गुप्ता लिपिलाई पूर्वलिच्छविलिपि र कुटिला लिपिलाई उत्तरलिच्छविलिपि भन्ने भनी श्री ५ को सरकार पुरातत्त्व तथा संस्कृति विभागबाट निर्णय भएकोले यहाँ सोही नाम लेखियो ।

चाँगुको राजा मानदेवको स्ताम्भभिलेख
बाट

संवत् १०८ हुँ अयमस्मिन् पञ्च प्रति पटि
नेतिर्भाक्कुरुष्यत्तु यमसि मुद्रु प्रमन्निति
मकुद सुविठुने सगुभोः प्रहृतमदे उम
सुपयु उरुः प्रमृन्नकनसकु वटनकु विः
धैरु कठिनकमिनरु उटपमृदु मभैरु भ
कुरु मः शठव कुपतिः नकु विरु कभवः

[श्रीपुस्तकालय]

संवत् ३८६ ज्येष्ठ मासे शुक्ल पक्षे प्रति पटि
रोहिणी नक्षत्र युक्ते चन्द्रमसि मुद्रुने प्रशस्येति

अस्त्रापास्त्रविधानकौशलगुणैः प्रजातसत्त्वैरुद्य
श्रीमन्नारुधुजः प्रमृष्टकनकक्षणावदातच्छविः
पीनांसो विकचासितोत्पलदलप्रस्पृष्टमानेक्षण
साक्षात्कामइवाङ्गवान्तरपतिः कान्ताविलासोत्सवः

पू.१ नं. पलाञ्चोकको राजा मानदेवका समयको

अभिलेख

संवत् ४२५ मा घ शुक्ल चैत्र मा स्याम्
अस्या दिवसपूर्वा यां भट्टारक महाराज श्रीमान्
देवस्य
सा गुं वर्यशतमाज्ञापयतः संप्राप्तुं हपते
स्पत्या विजयस्यामिन्या प्रतिष्ठापिता देवी भगवती चि
जय श्री

[पुरातत्त्वविभागको संग्रहालय]

संवत् ४२५ मा घ शुक्ल चैत्र मा स्याम्
अस्या दिवसपूर्वा यां भट्टारक महाराज श्रीमान्
देवस्य
सा गुं वर्यशतमाज्ञापयतः संप्राप्तुं हपते
स्पत्या विजयस्यामिन्या प्रतिष्ठापिता देवी भगवती चि
जय श्री

--- श्रीजयदेवनामनृपतिः प्रादुर्व भूषा परः ॥ एका दश सि ति
 ----- त्वान्तरे विजयिनो जयदेवनाम्नः ॥ श्रीमान्वभूव वृ य
 देव इ ति प्र ती तो राजो नमः सुगतशासनपक्षपाती ॥ अ भू
 ततः शङ्कर देवनामा श्रीधर्म देवोऽप्युदपादि त स्मा त्
 श्रीमान् देवो नृपतिस्ततो भूततो म ही देव इ ति प्र सिद्धः ॥ व
 सन्त इव लोकस्य कान्तः शान्तारि विग्रहः ॥ आसीद्वसन्त देवो
 स्माहान्त सामन्तवन्दितः ॥ अस्यान्तरेऽप्युदयदेव इ ति सि ती
 शाज्जातस्त्रयो

दश --- श्वनरेन्द्रदेव । -----
 ----- हन्तां संश्रितसाधुवर्गं विपदां सत्यस्य वक्ता ततो जातः
 श्रीशिव देव इत्यभिमतो लोकस्य भर्ता भुवः ॥ देवीवाहुवलाढ्यमौरव
 रवोरकुलश्रीवर्मा
 चूडामणि ग्यातिहे पितवैरिभूपतिगणश्रीभोगवर्म्मोद्भवा ॥ द्यौहित्री
 मगधाधिपस्य महतः श्यादित्यसेनस्य याव्यूढा श्रीरिव तेन साक्षि ति
 भुजा श्रीवत्सदेव्या दरात् ॥
 तस्माद्भूषिभुजोप्यजायत जिता रातेरजयः परै राजा श्रीजयदेव इ
 त्यवगतः श्रीवत्सदेव्यात्मजः ॥
 ----- संवत् १५७ कार्तिक शुक्ल नवम्याम् ॥

ॐ मणिपद्मे हूँ

= ॐ मणिपद्मे हूँ

ॐ नमो बुद्धाय

= ॐ नमो बुद्धाय

ॐ नमो धर्माय

= ॐ नमो धर्माय

ॐ नमः सद्माय

= ॐ नमः सद्माय

ॐ नमो रत्नत्रयाय

= ॐ नमो रत्नत्रयाय

ॐ नमो भगवत्यै

= ॐ नमो भगवत्यै

ॐ नमो वज्रसत्वाय

= ॐ नमो वज्रसत्वाय

ॐ नमो शतसाहसिकायै

= ॐ नमो शतसाहसिकायै

ॐ नमो आर्यप्रज्ञापारमितायै

= ॐ नमो आर्यप्रज्ञापारमितायै

ॐ नमो हेतुक श्रीचक्रसंस्काराय

= ॐ नमो हेतुक श्रीचक्रसंस्काराय

सरकारी राष्ट्रिय पुस्तकालयमा रहेको चण्डीप्रहात्म्या पुस्तकबाट

(धृष्ट्या धृष्टमुममृन्डात् ॐ वेमाह्वयन्तु यन्म आनिंशो ॥ स
लनरुद्र ॥ मित्रव्याघ्र ॥ आरित्यवाचय ॥ श्रीश्रीश्रीमत्यमुष
निचरत्यक मलयविलश्रीश्रीश्रीमानवचोचरवनावस्मव
युगादवीचनाचयत्यङ्गवचाङ्ग श्रीश्रीङ्गयध्या मलयवत्य
विङ्गयवाङ्ग ॥

नयास धृष्टिमन्त्रीयनीम्वरवयादाना गुतायादृक्षा
दीनानांमकलार्थिनाम्भ मरुतांमकल्यवृक्षा यमव ।
जानव सचकुलावनंमलिलक्ष्ममवाचियनिङ्गिना
वीचवृश्रीङ्गयकीलिमल्लनृयनिवृश्रीचयनाचयत्यव ॥
त्रयाममवमकलनीनिविदाचयिन्ध्या
नायद्रमसुगुतागीनमहायवीत्यव ।
मत्यंदरीहृदयमादनमन्मधुश्रीवृ
श्रीकीलिमल्लनृयनीचियचक्रमल्लवृ ॥
नयाङ्गमिरसाधुत्वलिथिकयतामहात्मना ।
ङ्गमयनिनाममालस्त्रिचष्टीमाहात्म्यायचक्रवृ ॥

श्रेयोऽस्तु सम्वत् ५२१ वैशाख शुक्ल पञ्चम्या न्तिथौ ॥ मू
ल नक्षत्रे ॥ शिवयोगे ॥ आदित्यवासरे ॥ श्रीश्रीश्रीमत्पद्म
तिचरणकमलसेवित श्रीश्रीश्रीमानेश्वरीष्टदेवतावरलब्ध
प्रसादवीरनारायणजुवराजश्रीश्रीजयधर्ममल्लदेवस्य
विजयराज्ये ॥

नेपालेऽस्ति महीपतीश्वरवरोदाता गुणशाहको
दीनानां सकलार्थिनाश्च महतां सकल्पवृक्षोपमः ।
नातः सूर्यकुलावतंसतिलके सर्व्यो निरूपन्निर्जितो
वीरः श्रीजयकीर्तिमल्लनृपतिः श्रीरूपनारायणः ॥
रूपोत्तमः सकलनीतिविदाम्बोरिखो

नाट्याङ्गशास्त्रगुणगीतमहाप्रवीणः ।
सत्सुन्दरीहृदयमोहनमन्मथश्रीः
श्रीकीर्तिमल्लनृपतोरिपुचक्रमल्लः ॥
तस्याज्ञां शिरसाधृत्वाल्लिपिकरेण महान्मना ।
जयपतिना समालेखि चण्डीमाहात्म्यपुस्तकः ॥

ॐ नमो भगवत्यै आर्य महासाहस्य प्रमदं नै ॥ स्वप्नया श्रुत मे कस्मिन्म
 मये भगवान्नाजगृहे विहरति स्म ॥ गृध्रकूटे पर्वते दसिणे पार्श्वे च द्रुमो
 चराने वृक्षप्रभासे वनघण्टे महता भिक्षुसंघे न सार्धं मर्षवयो दशभि
 र्भिर्भिक्षुशतैः ॥ तद्यथा । आयुष्मताच शारिपुत्रेण । आयुष्मताच महासौ
 द्रल्यायनेन । आयुष्मताच महाकाश्यपेन । आयुष्मताच गगाकाश्य
 पेन, आयुष्मताच नदीकाश्यपेन । आयुष्मताचो हविल्याकाश्यपेन । आयुष्म
 ताचाज्ञातकौण्डिन्येन । आयुष्मताच महाकात्यायनेन । आयुष्मताच
 वकुलेन । आयुष्मताच वाष्पेण । आयुष्मताच कौशिलेन । आयु-
 ष्मताच वागीसेन । आयुष्मताच श्वजिता । आयुष्मताच सुभूतिना
 आयुष्मताच सुवाहुना । आयुष्मताचानिरुद्धेन । आयुष्मताच रेवतेन
 आयुष्मताच नन्दिकेन । आयुष्मताचानन्देन । एवमस्य मुखैरद्भुतयो दश
 र्भिर्भिक्षुशतैः । - - - - - सम्बत् १६७ फाल्गुणशुक्लरेकादस्या
 प्रादित्यदिने राज्ये श्रीमदभयमल्लदेवस्य विजयराजे ॥ शुभमस्तु स
 र्वजगतां ॥०॥

सरकारी राष्ट्रिय पुस्तकालयमा रहेको

शतसाहसिका प्रजापारमिता

बाट

गणसारुसुः प्रह्लायावमिगायाः द्वादशः यन्निवर्त्तः । यथमसु
३ः समाप्तं भूति ॥ ॥ श्रीमदा ज्ञाना जयनमः वनयनमः
द्वानकणीमङ्गीश्रीसिद्धिनचसिंरुमल्लदवस्थविजयार्थं ॥

----- समुत्तमभुञ्जते यथमाषाढपुक्लद्वितीया
यागनेष्टुनदिने पुनर्वसुनक्षत्रे यागवृद्धिगुरुनुकूलं ।

श्रीजयमुनिवोद्वाचायैललिखितसमाप्तं कृतमिति ॥-----

श्रीश्रीनिवासानन्दवराजयासूतृजानां प्रणियातदकः ।

नस्यप्रसादाच्च विजित्यमासौलिलखयुक्तासकलांसलक्ष्मी ॥

यङ्गीनिवासानन्दवर्मवारीददौ विवाहलीलिखनाययुक्ता ॥

अब्दनैपालिकख्यातग्रन्थङ्गिनिसंयुत ।

मासंतुप्रथमाषाढपुक्लयुक्लक्ष्मीद्वितीयकं ॥

पुनर्वसोचनक्षत्रवृद्धियागणनदिन ।

प्रह्लायावमिगापूर्वजगन्मलिखितालुसं ॥

शतसाहस्र्याः प्रज्ञा पारमितायाः द्वादशः परिवर्तः । प्रथमख
ण्डः समाप्त इति ॥ ॥ श्रीमद्वाजाधिराजपरमेश्वरपरमभ
द्रारक श्रीमच्छ्री श्रीसिद्धिनरसिंहमल्लदेवस्य विजयराज्ये ॥

----- सम्यत् ७६५ प्रथमाष्टादशुक्ल द्वितीया
यां शनैश्चरदिने पुनर्वसुनक्षत्रे योगे वृद्धि शुभानुकूले ।
श्रीरयमुनिवोद्वाचार्येण लिखित समाप्तकृतमिति ॥-----

श्रीश्रीनिवासो नरदेवराजा यो भूत्पुजानां प्रतिपालदक्षः ।
तस्य प्रसादाच्च विजित्य मारां लिलेख प्रज्ञां सकलां सलक्षा ॥
यच्छ्रीनिवासो नयधर्मवारी ददौ विवोद्धी लिलेखनाय प्रज्ञां ॥

अब्दे नेपालिके ख्याते ग्रहसङ्गिरिसंयुते

मासे तु प्रथमाष्टादशुक्लपक्षे द्वितीये

पुनर्वसौ च नक्षत्रे वृद्धियोगे शनैर्दिने

प्रज्ञापारमिता पूर्णं जगाम लिखिता शुभं ॥

वीरपुस्तकालयमा रहेको वाल्मीकिरामायण
बाट

प्राप्तं च यिच्छया वसुसर्वतः यविलाकयन् । त्याजनानीमत्तस्यान्न
वनराजीददमदह । रुचिरवृत्तान्नवविविधदुमाम्नामितं । द्वीपि
मास्वामृगोदृमलाययवनंमदहन् । सागरंसागराभूयान्सागरा
भूयजनयुमान् । सागरस्यावपत्नीनांमुखानिब्रूवन्लाकयन् । समहा
मघसंकासंवीशुन्नात्मानमात्मवान् । निरुक्लानमिवाकाशं चकारम
त्रिमात्मनि । कायवृद्धिप्रवमचममदृष्टेवराक्षसाः ।-----
रुत्थार्य रामायणाकिष्किष्वाकाष्टिसमुद्रलंघनं समाप्तं ॥ संवत्
१०१५ आश्वि शुक्ल द्विष्टमहा राजधिराज युष्मावालाकासामवं
त्ता रुवरा रुद्र उषज्जभीम ह्लादयदवरुद्धमानतीर रुक्तीकल्या
णविजयराज्ञानयात्रादशीघ्रतांशुशालिकशीथानन्द ।

प्राप्ताभूयिष्ठपारश्च सर्वतः प्रविलोकयन् । योजनानां शतस्यान्ते
 वनराजो ददर्श ह । रुचिरश्च पतन्तेव विविधदुमशोभितं । द्वीपि
 शारवामृगैर्दृष्टं मलयोपवनं महत् । सागरं सागराभूषान् सागरा
 रूपजान् दुमान् । सागरस्य च पत्नीनां मुखानि व्यवलोकयन् । समहा
 मेघसंकाशं वीक्ष्यन्तात्मानमात्मवान् । निरुत्सनामियाकाशं चकार म
 तिमान्मतीं । कायवृद्धिप्रवेशञ्च मम दृष्टैव राक्षसा -----
 इत्यार्षे रामायणे किष्किन्ध्याकाण्डे समुद्रलंघनं समाप्तं ॥ संवत्
 १०७८ आषाढर्षदि ४ महाराजाधिराजपुण्याबलोकसोमवं
 शोद्भव गरुडध्वजश्रीमद्राज्ञयदेव भुजमानतीरभुक्तौ कल्या
 णविजयराज्ये नेपालदेशीयभाण्डशालिकश्रीभानन्द ।